

บทที่ ๑
บทนำ

ความเป็นมาของปัญหา

วรรณคดีสโมสรตัดสินให้บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นยอดแห่งบทละครรำ เมื่อเอ่ยถึงวรรณคดีเรื่องนี้จึงมักเป็นที่เข้าใจตรงกันว่า เป็นเรื่องที่มีกระบวนการและทำร่ำที่ดีเด่นและเหมาะสมกลมกลืนกันที่สุด ความดีเด่นนี้ทำให้มีผู้ศึกษาบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ในฐานะเป็นยอดแห่งบทละครรำ ได้แก่อาจารย์ อรุณ สุมิตร ศึกษาเรื่องละครในของหลวงในสมัยรัชกาลที่ ๒ ผู้วิจัยศึกษาบทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ โดยเน้นหนักไปในด้านการแสดงเป็นละคร เพราะผู้วิจัยเชื่อว่า

“บทละครโดยเฉพาะที่เป็นพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นของมีชั้นเพื่อการแสดง มิใช่ต้องการจะให้ป็นวรรณคดีแต่อย่างเดียว และผู้เขียนเห็นว่าการศึกษาวิจัยในด้านการแสดงดังกล่าวจะเป็นสิ่งช่วยส่งเสริมให้เห็นคุณค่าในทางวรรณคดีของบทละครในได้เป็นอย่างดี “ไม่แพ้ด้านอื่น” (๒๕๑๖:๒๔-๒๕.)

แม้บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ มีจุดมุ่งหมายเพื่อใช้แสดง แต่จะเห็นได้ว่าบทละครพระราชนิพนธ์เรื่องนี้ ไม่ได้ดีเด่นเฉพาะทำร่ำที่ใช่แสดงเท่านั้น แต่มีความดีเด่นในทุกองค์ประกอบของวรรณคดีเรื่องนี้ ดังที่สมเด็จพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงอธิบายไว้ในคำอธิบาย ว่าด้วยบทละครอนิเหนาฉบับหอพระสมุดวชิรญาณ

“ในบรรดาบทละครอนิเหนาที่คนชอบ เรื่องอื่นเห็นจะไม่เสมอด้วยเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ ๒ วรรณคดีสโมสรก็ได้ตัดสินเมื่อปีมะโรง พ.ศ.๒๔๕๙ ว่าเป็นยอดของบทละครรำทั้งสิ้น เพราะเป็นหนังสือซึ่งแต่งดีพร้อม ทั้งความ ทั้งกลอน ทั้งกระบวนการที่จะเล่นละครประกอบกันทุกสถาน” (๒๔๖๔: ก.)

ดังนั้นบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ จึงเป็นวรรณคดีที่มีความดีเด่นในทุกด้าน เป็นวรรณคดีซึ่งเสฐียรโกเศศ ได้ให้ความหมายไว้ว่า

"วรรณคดีในความหมายอีกนัยหนึ่งหมายถึง บทประพันธ์ซึ่งมีลักษณะเด่นในเชิงประพันธ์ มีค่าทางอารมณ์และความรู้สึกแก่ผู้อ่านผู้ฟังคือ วรรณคดีมีวรรณศิลป์" (๒๕๓๓: ๔.)

สิ่งที่จะทำให้วรรณคดีเล่มใดเล่มหนึ่งเป็นวรรณคดีมีวรรณศิลป์ได้นั้นคือ คุณค่าทางอารมณ์และความรู้สึกที่เกิดกับผู้อ่านผู้ฟังวรรณคดี หากวรรณคดีเล่มใดทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจได้ วรรณคดีเล่มนั้นก็จะเป็นวรรณคดีมีวรรณศิลป์ และคุณค่าทางอารมณ์นี้เองเป็นคุณสมบัติสำคัญของวรรณคดี ดังที่กุสุมา รัชชมนณี กล่าวไว้ว่า

"หน้าที่อย่างหนึ่งของวรรณคดีก็คือการปลดปล่อยผู้แต่งและผู้อ่านออกจากความกดดันทางอารมณ์ ผู้แต่งได้ถ่ายทอดอารมณ์สะเทือนใจของตนออกมาและผู้อ่านได้แสดงปฏิกิริยาทางอารมณ์เป็นการตอบสนอง" (๒๕๓๔: ๑๐๒.)

อารมณ์สะเทือนใจที่มีในวรรณคดี ก็คือการทำผู้อ่านผู้ฟังวรรณคดี เกิดอารมณ์สุขหรือทุกข์ ในขณะที่อ่านวรรณคดีเรื่องนั้นๆ เสฐียรโกเศศอธิบายความหมายของอารมณ์สะเทือนใจไว้ว่า

"คนเราเมื่อมีอะไรมากระทบใจ ก็ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ สิ่งที่มากระทบใจคือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ซึ่งในพุทธศาสนาเรียกว่าอารมณ์ แปลว่าเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ส่วนความรู้สึกซึ่งทำให้เกิดเป็นอารมณ์สุขหรือทุกข์ ภาษาอังกฤษเรียกว่า emotion แปลว่า อารมณ์สะเทือนใจหรือความสะเทือนใจ อันเกิดมีขึ้นมาจากมีสิ่งใดมากระทบใจ กระทำให้อารมณ์ดีหรืออารมณ์เสียไปชั่วขณะหนึ่ง" (๒๕๓๓: ๒๑ - ๒๒.)

ดังนั้นเราจะเห็นได้ว่า คุณค่าสำคัญของวรรณคดีก็คือ การที่วรรณคดีสามารถถ่ายทอดอารมณ์ออกมาให้ผู้อ่านสัมผัสได้ ความรู้สึกดังกล่าวเกิดขึ้นที่ใจ โดยมีองค์ประกอบหลายอย่างในวรรณคดีเป็นสื่อทำให้เกิดขึ้น ดังที่ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ อธิบายคุณค่าทางสัมผัสของวรรณคดีไว้ว่า

"ดังนี้ เราจะเห็นทันทีว่า วรรณคดีมีคุณค่าทางความรู้ประการหนึ่ง กับคุณค่าทางสัมผัสหรือรูป รส กลิ่น เสียง อีกประการหนึ่ง สัมผัสของผู้รู้สรรพนาคติเป็นสัมผัสประณีต สัมผัสด้วยแสงจันทร์ ด้วยเมฆหมอก ด้วยเสียงจักจั่นเรไร จากถ้อยคำที่มีความหมายหนักหรือเบา

ตื่นหรือลึกลับ เป็นคำตรงหรือเปรียบเทียบ จากจังหวัด จากโวหารการบรรยายและพรรณนา สัมผัส นำมาซึ่งอิฏฐารมณ์ และอนิฏฐารมณ์ ถ้าโกรธก็โกรธอย่างแสบร้อน ถ้ายินดีก็รื่นรมย์ซาบซ่าน ถ้าริษยาก็เร้ารุ่มบีบรัด ถ้าเสียดายก็เหมือนถูกแหงะเอาดวงใจไป ถ้าทุกข์ก็ระทมขมขื่น ถ้ารักก็เหมือนจมลงในห้วงทะเลลึก เป็นสัมผัสที่ลึกซึ้งและรุนแรง ถ้าวรรณกรรมใดไม่ทำให้เกิดสัมผัสและอารมณ์ดังกล่าว วรรณกรรมนั้นก็ไม่น่าจับใจผู้อ่าน และมักไม่ได้รับความยกย่อง เรียกว่าเป็นวรรณคดี" (๒๕๑๔: ๖๒.)

เมื่อพิจารณาบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ โดยใช้คุณค่าทางสัมผัส จะพบว่า บทละครเรื่องนี้ให้คุณค่าทางสัมผัสอย่างครบครัน(บุญเหลือ เทพยสุวรรณ,๒๕๑๔:๖๒) ผู้วิจัยเห็นว่าคุณค่าทางสัมผัสนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านเกิดอารมณ์สะเทือนใจ ซึ่งเกิดจากองค์ประกอบหลักสามประการได้แก่ การสร้างตัวละคร บทสื่อสาร และฉาก ที่มีความดีเด่นและสัมพันธ์เชื่อมโยงกันและกัน ความดีเด่นนี้เองที่ทำให้ผู้อ่านประทับใจบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒

ด้วยเหตุที่ยังไม่มีการศึกษาลักษณะการสร้างอารมณ์สะเทือนใจในบทละครเรื่องอิเหนาอย่างละเอียดมาก่อน ทั้งที่อารมณ์สะเทือนใจเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านประทับใจวรรณคดีเรื่องนี้นั้น ผู้วิจัยจึงเกิดความคิดที่จะศึกษาการสร้างอารมณ์สะเทือนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เพราะวรรณคดีเรื่องนี้มีความดีเด่นในการสร้างอารมณ์สะเทือนใจ ทั้งในแง่การสร้างตัวละคร บทสื่อสาร และฉาก

ข้อตกลงเบื้องต้น

"อารมณ์สะเทือนใจ" ในวิทยานิพนธ์ฉบับนี้ใช้ในความหมายตามที่เสฐียรโกเศศกล่าวไว้ว่า "คนเราเมื่อมีอะไรมากระทบใจ ก็ทำให้เกิดความรู้สึกเป็นสุขหรือเป็นทุกข์ สิ่งที่มากระทบใจคือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส ซึ่งในพุทธศาสนาเรียกว่าอารมณ์ แปลว่าเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจ ส่วนความรู้สึกซึ่งทำให้เกิดเป็นอารมณ์สุขหรือทุกข์ ภาษาอังกฤษเรียกว่า emotion แปลว่า อารมณ์สะเทือนใจหรือความสะเทือนใจ อันเกิดมีขึ้นจากมีสิ่งใดมากระทบใจ กระทำให้อารมณ์ดีหรืออารมณ์เสียไปชั่วขณะหนึ่ง"(๒๕๓๓:๒๑-๒๒.) การที่ผู้อ่านมีอารมณ์ร่วมไปกับตัวละคร ได้แก่ อารมณ์รัก โกรธ และโศก แล้วเกิดความประทับใจ ซาบซึ้งใจ และเข้าใจเห็นใจตัวละคร จึงเป็นอารมณ์สะเทือนใจที่เกิดจากการอ่านวรรณคดี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

ศึกษาลักษณะการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒

สมมติฐานของการวิจัย

บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ มีความโดดเด่นในการสร้างอารมณ์สะท้อนใจ ทั้งในแง่การสร้างตัวละคร บทสื่อสาร และฉาก

ขอบเขตของการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาและวิเคราะห์ลักษณะการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นสำคัญ

วิธีดำเนินการวิจัย

๑. รวบรวมข้อมูลคือ ตัวบทประพันธ์เรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ และข้อมูลอื่นที่เกี่ยวข้องกับวรรณคดีเรื่องอิเหนา
๒. ศึกษา วิเคราะห์วิจารณ์ข้อมูล
๓. สรุปผลการวิจัย

ประโยชน์ที่ได้จากการวิจัย

๑. ชี้ให้เห็นลักษณะการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้งและกว้างขวาง
๒. เป็นแนวทางในการศึกษาการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในวรรณคดีไทยเรื่องอื่นต่อไป

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นวรรณคดีสำคัญและเป็นที่ยุติกัน อย่างแพร่หลาย ทำให้มีผู้ศึกษาค้นคว้าวรรณคดีเรื่องนี้อย่างกว้างขวางต่อเนื่องมายาวนาน โดยผู้วิจัยจะเรียงตามลำดับเวลาการศึกษา ดังนี้

สุวคนธ์ จงตระกูล (๒๕๑๓) ศึกษาลักษณะของกษัตริย์ที่ปรากฏในวรรณคดีไทย ๕ เรื่อง ได้แก่ ลิลิตพระลอ ลิลิตตะเลงพ่าย บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ พระอภัยมณี เสภาขุนช้างขุนแผน และบทละครนอก พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๕ เรื่อง ได้แก่ สังข์ทอง ไชยเชษฐา มณีพิชัย คาวี และสังข์ศิลป์ชัย ผลการศึกษาสรุปได้ว่า กษัตริย์ในวรรณคดีมีทั้งส่วนดีและส่วนด้อย ไม่ได้มีลักษณะดีเลิศตามอุดมคติมีส่วนดีมากกว่าส่วนเสีย ลักษณะที่มีเหมือนกันคือ รูปงาม พึงใจในสตรีทำให้มีเมียหลายคน ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม และสนับสนุนผู้ทำดี กษัตริย์ในวรรณคดีประเภทละครนอกจะมีลักษณะที่ต่างออกไปคือ มีลักษณะที่ทำให้ผู้อ่านขบขัน และมีส่วนเสียมากกว่าส่วนดี

อารดา สุมิตร (๒๕๑๖) ศึกษาบทละครพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ โดยเน้นไปในด้านการแสดง ผลการศึกษาสรุปได้ว่า บทละครในพระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ มีจุดมุ่งหมายดั้งเดิมเพื่อใช้แสดง ดังนั้นคุณค่าของละครในจึงเกิดจากการดูการแสดงมากกว่าจากการอ่านบทละคร

นวลจันทร์ รัตนากร (๒๕๑๗) เป็นการค้นคว้ารวบรวม ศึกษาลักษณะ และจำแนกโหวารัก เพื่อจัดทำเป็นดรชนีชนิดต่างๆ โดยรวบรวมโหวารักจากวรรณคดีร้อยกรองในสมัยรัชกาลที่ ๒ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ผลการศึกษาทำให้สามารถค้นคว้าโหวารักประเภทต่างๆ ได้รวดเร็วขึ้น แต่ผู้วิจัยไม่ได้วิเคราะห์และแสดงความสำคัญของโหวารักแต่ละประเภทว่าเป็นอย่างไร มีความสำคัญเช่นไร งานวิจัยฉบับนี้จึงเป็นคู่มือในการค้นคว้าประเภทของโหวารักในวรรณคดีร้อยกรองสมัยรัชกาลที่ ๒ เท่านั้น

บัวงาม อรรถพันธ์ (๒๕๑๗) ศึกษาบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ตามแบบแผนของละครตะวันตกและการสะท้อนภาพชีวิตในเรื่อง ผลการศึกษาสรุปได้ว่าละครเรื่องอิเหนา มีลักษณะแตกต่างจากลักษณะแบบแผนของละครมาตรฐานตะวันตกคือ ละครของไทยรับอิทธิพลจากอินเดีย จึงมีจุดมุ่งหมายในการแสดงเพื่อความรื่นรมย์ ดังนั้นละครของไทยจึงจบด้วยความสุขเสมอ ส่วนละครมาตรฐานแบบตะวันตกมีจุดมุ่งหมายเพื่อจำลองภาพชีวิตมนุษย์ ดังนั้นจึงไม่จำเป็นต้องจบด้วยความสุขเสมอไป

ญาดา อรุณเวช (๒๕๒๖) ศึกษาการใช้ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนา และรามเกียรติ์ ผลการศึกษาสรุปได้ว่า ความเปรียบในบทละครในพระราชนิพนธ์ทั้งสองเรื่องมีความไพเราะคมคาย และทำให้ผู้อ่านเห็นภาพและเข้าใจเรื่องได้เป็นอย่างดี ความเปรียบจึงเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้บทละครในพระราชนิพนธ์เรื่องอิเหนาและรามเกียรติ์ ประทับใจผู้อ่านตราบทุกวันนี้

ดวงมณ จิตรจำนงค์ (๒๕๓๓) ศึกษาคุณค่าและลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น ผลการศึกษาสรุปได้ว่า วรรณคดีสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นมีการพัฒนาเนื้อหาและรูปแบบ รวมทั้งกลวิธีในการสร้างงานให้มีลักษณะเฉพาะของยุคอย่างชัดเจน ให้ความสำคัญกับการวิเคราะห์ตีความและการอธิบายปัญหาของมนุษย์ยิ่งขึ้น นอกจากนี้ยังเกิดพัฒนาการของกลอน ซึ่งดีเด่นด้วยความประสานของเสียงที่ส่ออารมณ์อย่างเด่นชัด ลักษณะเด่นของวรรณคดีสมัยนี้ยังได้แก่มีความประสานกลมกลืนกันระหว่างคุณค่าทางสุนทรียะกับคุณค่าทางจริยธรรม ทำให้ผู้อ่านตรึงตรึงใจงานในยุคนี้

รัตนฤทัย สัจพันธ์ (๒๕๓๔) ศึกษาลักษณะ บทบาท และกลวิธีการสร้างตัวละครหญิงในวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา และรัตนโกสินทร์ตอนต้น โดยเลือกศึกษาวรรณคดี ๓ ประเภท คือ วรรณคดีคำสอน วรรณคดีนิราศ และวรรณคดีนิทานเพื่อการแสดง ผลการศึกษาสรุปได้ว่าตัวละครหญิงในวรรณคดีแต่ละประเภทจะมีลักษณะต่างกัน ตัวละครหญิงในวรรณคดีคำสอนและวรรณคดีนิราศจะมีรูปสมบัติและคุณสมบัติของกุลสตรีไทย ตัวละครหญิงในวรรณคดีนิทานและการแสดงจะเป็นภาพสะท้อนของมนุษย์ปุถุชน ตัวละครหญิงแสดงความซับซ้อนทางอารมณ์และความขัดแย้งทางจิตใจ ทำให้ผู้อ่านเข้าใจและมีอารมณ์ร่วมกับตัวละครหญิงเหล่านี้ ตัวละคร

หญิงในวรรณคดีทั้งสามประเภท ยังมีความสัมพันธ์และสำคัญต่อโครงเรื่องและแก่นเรื่อง มีส่วนสำคัญในการสร้างสุนทรียรสในวรรณคดีไทย

การศึกษาทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ที่กล่าวมาข้างต้นเป็นการศึกษาโดยพิจารณาองค์ประกอบบางประการในการสร้างงาน ได้แก่ศึกษาความเปรียบ สภาพชีวิตที่ปรากฏในเรื่อง และตัวละคร ซึ่งเป็นการพิจารณาคุณค่าของงานโดยรวม ด้วยเหตุที่ยังไม่มีการศึกษาลักษณะการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในบทละครเรื่องอิเหนาอย่างละเอียดมาก่อน ทั้งที่อารมณ์สะท้อนใจเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ผู้อ่านประทับใจวรรณคดีเรื่องนี้ ดังนั้นผู้วิจัยจึงเลือกศึกษาลักษณะการสร้างอารมณ์สะท้อนใจในบทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ ผ่านองค์ประกอบสำคัญสามประการ ได้แก่การสร้างตัวละคร บทสื่อสาร และฉาก เพื่อชี้ให้เห็นว่าอารมณ์สะท้อนใจเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่ ๒ เป็นที่ประทับใจและตรึงตรึงใจผู้อ่านตราบทุกวันนี้